

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פְּרֻשֵׁת הַשְּׁבוּעַ מְצוּרַע - פֶּסַח תַּשְׁפ"ד

פְּסָחִים, פֶּסַח וּפְסַח - יְהוּדוֹת שֶׁל כֵּן!

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

לקראת החג המתרגש ובא עלינו, נעסוק בבירור המושג 'פסח' ומשמעותו הרחבה. חז"ל שאלו וענו: "פסח על שום מה על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים שנה" ו"אמרם זבח פסח הוא ליקוק אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו" (שמות יב, כז) (ילקוט שמעוני תורה פרשת בא רמז רח). הפירוש המקובל הוא שבלייל אכילת הפסח הראשון, הקב"ה דילג על בתי בני ישראל, נכנס לבתי המצרים והיכה בבכוריהם. ראינו לפירוש ניתן להביא מהפסוק הבא: "אִזְ יִדְלַג בְּאֵיל פֶּסַח" (ישעיהו ל"ה ו). הפסח נראה הקופץ ומדלג בגלל שהאורך של רגליו איננו שווה. הנביא מנבא, שלעתיד לבוא, בימי הגאולה, גם החולים ירפאו והפסח ירוץ במהירות כאיל, שגם דהירתו נראית כדילוג. הראייה קוק זצ"ל, מורו ורבו של מורנו ורבנו הגר"ש ישראלי זצ"ל, חידש חידוש עצום שיש לו השפעה אדירה על הבנתנו את חג הפסח בפרט, ועל העיקרון העומד בייסוד עבודת השם בכלל, וז"ל: "הכונה שהיתה השראת השכינה בבתי ישראל, ופסח ד' והפסיק שלא לשרות בבתי מצרים כי אם בבתי ישראל. וזהו נס גדול" (מדבר שור, הדרוש הששה עשר וגם בעין אי"ה עיי"ש). לפי דברי הראי"ה, הקב"ה היה האורח בבתי בני ישראל בליל הסדר הראשון,, ובזכות זאת הם ניצלו. לעומת זאת, הקשר עם המצרים נותק ולכן הם נפגעו. הראי"ה מביא כמה ראיות להסברו נביא את המרכזית שבהן - פסוק מספר מלכים. כאשר אליהו הנביא מוכיח את נביאי הבעל ואת התומכים בהם הוא מקשה: "וַיִּגַּשׁ אֵלֵיהֶם אֵל כָּל הָעַם וַיֹּאמְרוּ עַד מָתַי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים? אִם יִקְוֶה הָאֱלֹקִים לָכֹּה אֶחְרָיו וְאִם הַבַּעַל לָכֹה אֶחְרָיו... (מלכים א' יח כא). כלומר, 'לפסוח עלי' פירושו להיכנס ולא לדלג מעל. העם היה נכנס למקומות בהם עבדו את הקב"ה אבל גם היה נכנס לבתי הבעל, לצערנו. (הראי"ה מסגור על עם ישראל ומסביר שמדובר רק על מחשבות על עבודת ד' ועבודה זרה, שנכנסו לראשיהם של בני ישראל ולא על כניסה פיזית). פירושו של הראי"ה מסתבר מאוד, מפני שבפסוק שבספר שמות מדובר על הקב"ה. כדי שאדם יפגע, ח"ו, באחר הוא צריך להיכנס למקום בו הנפגע נמצא. אולם, כדי שאדם ימות בידי שמים מספיק שהקב"ה מסיר ממנו את השגחתו, וממילא אין מה שמחיה אותו. באופן כללי חג הפסח הוא החג שמתקשר אסוציאטיבית עם איסורים. החמץ אסור ב"ב יראה ובל ימצא", אסור אפילו במשהו ואינו בטל אפילו באלף. אנחנו מחפשים ערב לפני ליל הסדר את החמץ ומבצעים בדיקת חמץ, מבערים את החמץ ושורפים אותו. אנו מבטלים את החמץ. קהילות אשכנזי חידשו את מנהג אי אכילת קטניות ומאז גם הקטניות הפכו לאוייב בתקופת חג הפסח (החומס נחשב כחמאס). חלק מהאשכנזים שעובדים את הקב"ה בדרך החסידות, הפכו גם את המים לגורם מסוכן בחג הפסח, והם מקפידים מאוד על מנהג אי אכילת "שרויה". (יש כאלה שהחליטו שגם אבק הוא חמץ ואכמ"ל). הכותרת של האווירה היא לא! אסור! הרעיון הנפלא של הראי"ה מוביל אותנו לכיוון אחר. בפסח אנחנו כן! בהחלט, זוכים לארח את השכינה. בליל הסדר כולנו מסובין כבני חורין, שהרי אין לך חירות גדולה מהמעבר ממצב של עבדי פרעה במצרים, שמסמלת את שיא החומר, לעבדיו של הקב"ה שהם בני החורין החופשיים האמיתיים. בליל הסדר אנחנו פותחים את הדלת והלב, ומזמינים את כל מי שצריך. סביב השולחן אנחנו מאוד רוצים את כולם, כן גם את הבן הרשע. האחדות היא המאפשרת את גילוי השכינה, ולכן גם החושך הופך לאור בלילה זה. מהלילה הזה יוצא המסר של יהדות חיובית, יהדות של כן! יהדות מקרבת ורגישה, יהדות שמציעה חיים של שאיפה לקשר מתמיד עם הדוד - הקב"ה - אבינו שבשמים.

ערב מתיקות של לימוד תורה וכל המרבה לספר בסיפור יציאת מצרים, הרי הוא משובח. זו הסיבה שאת קרבן הפסח צריך לאכול בחבורה. כל ישראל ערבים זה לזה, ערבים זה בזה וערבות זו ערבה אצל שוכן בערבות - מלך עולמים - את עמו איזון בנעימים.

נתפלל כולנו שכל ישראל כולל החטופים ישבו עמנו סביב השולחן, כבר בליל הסדר הבא עלינו לטובה. שכל הפצועים ידלגו כאיילים בקרוב, שכל המשפחות הנפגעות ימצאו נחמה, ושצה"ל וכוחות הביטחון יסיימו את הכאת המפלצות ויביאו שלום על ישראל.

[\(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטיוב\)](#)

לְעִילּוֹי זְשֵׁמַת

לע"י הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הרב ד"ר גרי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	מר משה וסרצוג כ"ב בתשרי תשפ"א	מר משה וסרצוג כ"ב בתשרי תשפ"א	פרופ' ישראל אהרונז י"ד בכסלו תשפ"ג	הרב ד"ר גרי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב
מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיוון / כ"ב באב	הרב ראובן וחייה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ"ב בתשרי תשפ"ב	הרב ראובן וחייה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ"ב בתשרי תשפ"ב	הרב שלמה מרזל י"ב באייר תשע"א	מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיוון / כ"ב באב
הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף	מר יצחק וגבי נעמי טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א / י"ד אדר ב' תשפ"ד	מר יצחק וגבי נעמי טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א / י"ד אדר ב' תשפ"ד	הרב שמואל כהן שבת תשפ"א	הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף
ר' אליהו כרמל וגבי מלכה טויבע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	מר זליג וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י" בתמוז תשע"ד	מר זליג וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י" בתמוז תשע"ד	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף
גבי ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	גבי מירה קושיצקי נלבי"ע כ"ב בסיוון תשפ"ג	הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף

ארץ חמדה, ע"ר Eretz Hemdah

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 Bruriya St.

Tel: 02-5371485 info@eretzhemdah.org WWW.ERETZHEMDAH.ORG

חֲמַדַּת הַשַּׁבָּת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

הרב, המרור לא מר לי!

במשנה (פסחים ב ו) מפורטים הירקות שבאכילתם מקיימים את מצוות אכילת מרור. לכאורה היינו מצפים שהמכנה המשותף לכולם הוא שכולם כלולים בקטגוריה של "מרור". הוזה אומר: כולם מרים. הירק הראשון המוזכר במשנה הוא "חזרת".

בגמרא (פסחים דף לט ע"א) רבינא רואה שרב אחא מחפש דווקא ירק מר ביותר. רבינא אומר לרב אחא שרבא הסביר שה'חזרת' היא ה'חסא', ושחזרת היא המרור המובחר ביותר, למרות שאינה הירק המר ביותר. הגמרא מוסיפה שני ביאורים מעניינים: האחד למילה 'חסא' – השם 'חסא' נובע מכך שהקב"ה חס עלינו. הגמרא ממשיכה ומביאה בשם רבי יוחנן שהמצרים נמשלו למרור – תחילתו רך וסופו קשה.

סוגיה זו אומרת דרשני, מכמה וכמה סיבות: 1. אם החסא אינה המרה ביותר, מדוע מצווה מן המובחר בה? 2. מה משמעות הורט שדורש את המילה 'חסא'? לכאורה זו אינה מילה מקראית, כך שלא ברור מה משמעות דרישת מילה שכזאת. 3. מאיזו בחינה תחילת המצרים "רך" וסופם "קשה"? ומדוע זה משמעותי ביחס למרור?

במשך הדורות היו קשיים בזיהוי ה'חסא' עליה הגמרא דיברה. החכם צבי (סימן קי"ט) מצהיר "לזכות את הרבים" שה'חסא' של הגמרא היא החסה שלנו ('סלט', בלשוננו). הוא מסביר שהבעיה הייתה שבארצות אשכנז היה קשה להשיג את החסה, ולכן התרגלו לאכול 'חריין' (מה שנקרא בלשוננו 'חזרת'). אך ראוי להשיב את הדין לאכול דווקא חסה. הוא אומר שוודאי שיש להפסיק את מנהג אכילת החריין, מכיוון שבפני אוכלי החריין יש אחת משתי אפשרויות: או לא לאכול כזית, וממילא לא לצאת ידי חובה, או לאכול כזית תוך סיכון בריאותי חמור. לעומת זאת, החסה ראויה לאכילה, ומקיימת את הנאמר בגמרא שתחילתו מתוק וסופו מר ביותר. הרידב"ז (על מסכת ברכות פרק ו) תמה על החכם צבי: החסה שלנו פשוט לא מרה! אולי באזור של החכם צבי החסה מרה יותר, אבל אצלנו החסה לא מרה, כך שהוא אינו מבין כיצד אפשר לצאת ידי חובת מרור על ידי אכילת ירק שאינו מר! החזון איש מחזיק את דברי הרידב"ז. לכאורה היה מקום לומר שהחסה נקראת 'מרור', ובאכילתה מקיימים את המצווה. אך מוכח

ממספר מקומות אחרת:

הגמרא (פסחים דף לט ע"ב) אומרת שהכלל הוא שיש בו טעם מרור יוצאים בו. משמע שאם לא טועמים טעם מר, לא מקיימים את המצווה. בדף קטו ע"א הגמרא אומרת שאסור להשהות את המרור בחרוסת, מפני שהיא תפיג את טעם המרור. בהמשך הגמרא אומרת שהבולע את המרור אינו יוצא ידי חובת המצווה, שכן לא טועם טעם מרור. מכל אלו ברור שאם אינו טועם את הטעם המר, אינו מקיים את מצוות אכילת מרור.

אך החזון איש מציע פתרון לדברי החכם צבי: כוונת כל הסוגיות, וגם החכם צבי, היא שיש לאכול את החסה אחרי שהיא נעשית מרה. הגמרא שואלת: מדוע שנאכל את החסה, הרי תחילתה מתוקה, ומתאים יותר לאכול ירק מר מתחילתו? ועל כך הגמרא עונה: אדרבה, להיזכר בשעבוד מצרים כראוי נכון יותר לאכול ירק שתחילתו מתוק וסופו מר.

לכן החזון איש מכריע להלכה שיש לקטוף את החסה כאשר היא מגיעה לשיא הבשלות, באותו שלב היא אכן מרה, ולקיים את המצווה באכילת הירק המר הזה.

המשנה הלכות התכתב עם כמה מגדולי דורו על הנושא (ביניהם, בחלק ז' בשו"ת, יש התכתבות בינו ובין הגר"ח קנייבסקי). הוא פותח בכך שבפועל המנהג אינו כחזון איש, ואף דברי החכם צבי אינם נשמעים כדבריו. יש גם בעיה עמוקה יותר: אם מצוות מרור מתקיימת בחסה, האם יש לנו הגדרה מדויקת של המרירות שצריכה ליפול בה? מדוע חז"ל לא הגדירו עבורנו את המרירות הזאת, בכדי שנקיים את המצווה כראוי?

לכן המשנה הלכות מכריע שכוונת הפוסקים בכל הדורות הייתה שמקיימים את מצוות מרור באכילת חסה. כאשר הגמרא אומרת שצריכים לטעום טעם 'מרור', לא נאמר שיש לטעום טעם מר, אלא את הטעם של הירק שנקרא מרור. גם אם כרגע הירק מתוק, צריכים לטעום אותו. ואם לא טועמים אותו לא קיימנו את החובה לטעום את הטעם של הירק שנקרא 'מרור'. אך אין כל דרישה שנטעם טעם מר בפנינו כאשר אנו אוכלים את המרור.

בפועל רוב מוחלט של עם ישראל מקיים את ההלכה כדברי המשנה הלכות, ואף אין לנו מד-מרור שיאמר לנו מתי לקטוף את החסה, ולכן כהוראה לציבור מסתברים דבריו. ובכל זאת לכאורה הדברים מפתיעים. לכאורה צדק רב יש בדברי החזון איש: התורה דרשה שנאכל 'מרור'. כיצד מקיימים את החובה הזאת בלי לאכול ירק מר?

יתכן והתשובה טמונה בהבנה עמוקה יותר של משמעות 'תחילתו רך וסופו קשה'.

כאשר יוסף חושף את זהותו למשפחתו, פרעה מזמין את כל המשפחה בקול תרועה: "בואו אלי ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ" (בראשית מה יח). אך בפרק הבא, כאשר יעקב יורד למצרים, מתברר שהוא יורד עם חששות כבדים "אל תירא מרדה מצרימה" (בראשית מו ג). מדוע יעקב כה ירא?

לא נוכל במסגרת זו להעמיק עד תום בהבנת הפרשה שם. באופן כללי נאמר שיעקב מבין שבפני עם ישראל עומדות שתי אפשרויות: התבוללות בארמון המצרי, או לקבל את מרות המצרים, שמשעה עבדות קשה. כאשר עם ישראל בחרו לגור בגושן, הרחק מהארמון, הם בחרו באפשרות השנייה. וכעבור מספר שנים אכן התחילה עבדות מרה. כבר בשלב בו פרעה הזמין את משפחתו של יוסף לאכול מחלב הארץ, יעקב הבין ש"וימררו את חייהם" הוא הצד השני של המטבע הזה בדיוק.

יעקב חווה את המרירות של הגלות גם בשלב בו הגלות נראתה מתוקה. וזה עומק האמירה ש"כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה". בגלויות רבות הייתה חווייה מתוקה, אך היו את אלו שהשכילו לזהות שהמרירות בוא תבוא, ואף המתקוות היא חלק מאותו תהליך של מרירות.

לכן חז"ל משבחים את החסה. היא בדיוק כמו המרירות של גלות מצרים: תחילתה מתוקה וסופה מרה. אילו לכל עם ישראל הייתה ההבנה העמוקה של יעקב אבינו, לזהות את המרירות גם בזמן המתקוות, יתכן ולא היה צורך לחוות את אותה המרירות. ואף אנו מקווים שזוכה לאותו הדבר: שנוהה את המרירות שבמרור גם בשלב בו הוא מתוק, ובזכות זה נזכה להינצל מהזמנים המרירים.

ארץ חמדה – קישור לשיעורי "מורנו" ביוטיוב

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"י)

New York, USA

ניו יורק, ארה"ב

טבת תשע"ה

גיור קטן שלא יקיים תורה ומצוות

שאלה

האם גיור כשהגר לא יקיים תורה ומצוות יוגדר כזכות?

תשובה

כאשר מדובר במי שהוא ודאי נכרי, נחלקו האחרונים אם הפיכתו ליהודי שאינו שומר מצוות, תיחשב כזכות:
א. הסוברים שזכות היא לו:

בשו"ת בית יצחק (יו"ד חלק ב סימן ק אות יא) התבטא לגבי גיור של מי שייתכן שלא יקיים את המצוות:
"מ"מ עדיף ליה ליכנס לכלל ישראל אף שיענש, דכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, וזכות גדול לפניו אף שעבר על מקצת עבירות..."

ולגבי גיור ילד כשמניחים שלא יקיים תורה ומצוות כתב (אהע"ז חלק א סימן כט אות ח):
"הנה אם אביו רשע מחלל שבת ואוכל טריפות... ובודאי הבן ג"כ יגדיל ויתחזק בדרך זה, לכאורה אין זכות להולד; שאם ישאר נכרי לא יענש ואם יהי ישראל יענש.
מ"מ כבר כתבתי בספרי ליו"ד ח"ב סי' ק' אות י"א דהוה זכות להגר, דאף שיענש מ"מ יש לו חלק לעה"ב, משא"כ אם ישאר נכרי... ע"כ הוה זכות לולד.
מ"מ ל"ה זכות ברור כל כך, על כן בכה"ג הגדילו יכולין למחות".
ויש לעיין בדבריו. הרי בתשובה הראשונה התבטא שהוא "זכות גדול", ואילו בתשובה השנייה משמע אחרת, ש"לא הוי זכות ברור כל כך".

על כל פנים בשתי התשובות ברור לו שזכות זו היא זכות מספקת כדי לגיירו¹.

האחיעזר (חלק ג סוף סימן כח) כתב:

"ובאמת העלה בתשו' חת"ס חיו"ד סי' רנ"ג דאם מביאים האב והאם או אחד מהם לגיירם, אין יכולים למחות בגדלותם... מ"מ י"ל דדוקא באופן שיתנהג כישראל דהוי זכות גמור בכה"ג אינו יכול למחות, אבל באופן שיתנהג באיסור, אף דמ"מ הוי זכות כמו שכי' בשו"ת בית יצחק שם, אבל אפשר דלא הוי זכות גמור ובכה"ג יכול למחות בגדלותו.
אבל באמת מאי שיחלל את השבת ושאר עבירות אין זה כמחאה על הגרות רק שעובר עבירה כישראל ובודאי דהוי גר.
אבל הצדק עם רומעכ"ת שאין לבי"ד כשר להזדקק בעניני גרות כאלה..."
לגבי דבריו בסוף ציטוט זה, "שאין לבית דין כשר להזדקק בעניני גרות כאלה", יש להעיר שבנדון שלנו, הרי תופעת "אימוץ" ילדים בדרך זו של פונדקאות היא כבר עובדה קיימת ונפוצה. וכך האפשרות שלא להזדקק לגיור כזה טומנת בחובה מכשולות רבים מחמת המציאות שתיווצר של ילדים שיגדלו בהיותם ספק גויים וספק יהודים, וקל וחומר כשייחשבו בציבור כיהודים. הואיל וכן, נראה שאין ברירה אלא להזדקק לענין זה.

הרב מאיר דן פלוצקי כתב (מפתחות והוספות לספרו חמדת ישראל חלק א עמ' יט):

"ועתה נבוא לד' היקרים מ"ש לצדד דהיום אינו זכות משום דאינן מתנהגים עפ"ד היהדות אח"כ, אם אמנם כבר העירו בזה בת' האחרונים... מ"מ לדעתי כיון דברא מזכי אבא, ואם נבוא לדת ישראל יוכל להיות דנפיק מניה זרעא מעליא, ולכן תמיד הוי בגדר זכות שיבוא לבית ישראל.

ובפרט שאם ילוה אל בית ישראל יוכל לקנות עולמו בשעה אחת ע"י מצווה אחת וגדולה, הצלת נפשות, כמו שעשו אחב"י באמעריקא בשנים האחרונים שהחיו כמה אלפים נפשות מישראל, בטח יחשב להם לשכר גדול".
נראה שנימוקו הראשון, ש"יוכל להיות דנפיק מניה זרעא מעליא, ולכן תמיד הוי בגדר זכות", עומד לבדו, ועל כן לדעתו ייחשב כזכות גם כשלא שייך נימוקו השני, ש"יוכל לקנות עולמו בשעה אחת ע"י מצווה אחת גדולה". ועל כן, גם אם היינו מניחים שלמי שיוולד לבית חילוני לא תהיה הרבה תקווה לחיי שמירת מצוות, וגם נניח שבגלל זה מצבו מצד מעשיו יהיה זה של חובה, עדיין יש להגדיר את גיורו ש"יתמיד הוי בגדר זכות", בגלל הסיכוי ל"ברא מזכי אבא".

אבל האמת היא שלגבי רוב רובם של היהודים החילונים בזמננו בהחלט שייכת גם הטענה השנייה "שאם ילוה אל בית ישראל יוכל לקנות עולמו בשעה אחת ע"י מצווה אחת וגדולה...". וכאן במדינת ישראל ודאי שיש הזדמנויות לרוב של מעשי חסד כלפי עמנו בית ישראל, וייתכן מאוד שחלק ממעשים אלה יוכלו בכלל "מצווה אחת וגדולה". וראו דבריו של הרמב"ם בהלכות תשובה (ג, ב): "ושקול זה אינו לפי מנין הזכויות והעונות אלא לפי גודלם; יש זכות שהיא כנגד כמה עונות שנאמר: 'יען נמצא בו דבר טוב...' ואין שוקלין אלא בדעתו של א-ל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכויות...". ומה שהחמדת ישראל כתב לגבי יהודי אמריקה, שקיימו מצוות הצלת נפשות, ודאי יוכל להיות נכון לגבי מי שמתגייס לצה"ל או מתעסק בתחומי רפואה וכד'.

ואמנם גם אם לא נגייר ילד זה (וגם אם נניח שבאמת אינו יהודי), עדיין יש להניח שיקיים מצוות אלה, שהרי מן הסתם ישתלב בחברה הישראלית. אך מכל מקום נראה שהשכר שיקבל אם יתגייר יהיה גדול בהרבה ממה שיקבל בתור נכרי, שהרי כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ח, יא) ש"כל המקבל שבע מצות ונהר לעשותן, הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת, אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם...". ובשו"ת הרמב"ם (מהד' בלאו סי' קמח) כתב אף לגבי מצוות שאינן משבע מצוות בני נח: "לפי שכל מצווה שהגוי עושה, נותנין לו עליה שכר, אבל אינו כמי שהוא מצווה ועושה. ו[גם השכר שכן יקבל הוא] בלבד שיעשנה כשהוא מודה בנבואת משה רבינו המצווה זאת

מפי א-להים יתעלה, ומאמין בזה... "וברדב"ז (הלכות מלכים שם) כתב שיש המגבילים אפילו את השכר שאותם "חסידים אומות העולם" יקבלו².

ובשו"ת עונג יום טוב (סימן יט ד"ה ודע) כתב לפי אפשרות אחת: "ועיין ברמב"ם ז"ל שכי' (בהלכות מלכים) גבי ב"נ שקיים שבע מצות מפני שדעתו נוטה לזה ולא לשם מצות בוראו... דמשמע שכל העושה שלא לשם מצווה אין בזה סרך מצווה. ואפשר לומר דדוקא בב"נ אמרינן הכי ולא בישראל... וכן אפשר לומר במכוון שלא לצאת דבישראל מקרי מצווה ולא בב"נ". ייתכן עוד הבדל בין יהודי לנכרי לגבי השאלה אם ייתכן פטור של "שוגג" או "תינוק שנשבה" בעברות שיעשה; ראו בדיון בהמשך.

לדעתו של הגר"מ פיינשטיין לא לגמרי ברור שגיוור זה ייחשב זכות. אבל מכל מקום נטייתו הייתה שכן ייחשב זכות, ויש עדות שכן הורה למעשה.

באגרות משה (יו"ד ח"א סימן קנח, כסלו תש"א) כתב:
"אך נכון הדבר כשיגדיל, להטבילו עוד הפעם לגרות בפני ב"ד, משום שלא ברור הדבר במדינה זו שהוא זכות כיון שבעוה"ר קרוב שח"ו לא ישמור שבת וכדומה עוד איסורים.
אך אפשר שמ"מ הוא זכות, שאף רשעי ישראל עדיפי מעכו"ם.
וגם הוא זכות מחמת דניחא ליה במאי דעביד אביו, ובפרט אחרי שגם אמו נתגיירה, שבאופן זה הוא יותר זכות. ועיין בחת"ס סי' רנ"ג שסובר שבזה לא יוכל למחות כשיגדיל והובא בפ"ת סק"ח³.
לכן יותר קרוב שהוא זכות. אבל לצאת מידי ספק לגמרי, יהיה טוב לזכור להטבילו כשיגדיל".
נציין שאצלנו שייך גם נימוקו השני של "ניחא ליה במאי דעביד אביו", ובמיוחד זה שייך הואיל ויש להניח שיגדל בחברה הישראלית-היהודית.
ושם (אהע"ז חלק ד סימן כו ענף ג, מנחם אב תשל"ד) כתב:
"אבל הא אפשר לתקן דאת הקטנים יגיירו, כי הם א"צ קבלת מצות, ויגיירו ע"ד ב"ד והוא זכות להם. כי מכיון שלומדים בב"י"ס דתי אצל מורים יראי שמים, הרי מצוי שיתגדלו להיות שומרי תורה, שלכן אף שהוא ספק הוא זכות ודאי.
וגם אף אם לא יתגדלו להיות שומרי תורה, מסתבר שהוא זכות, דרשעי ישראל שיש להם קדושת ישראל ומצותן שעושין הוא מצווה והעבירות הוא להם כשגגה, הוא ג"כ זכות מלהיות נכרים..."
ובדברות משה (שבת, תשל"א, הערה יא עמ' תקכ) כתב:
"והנה מהרמב"ם שנקט נתגייר קטן שהוא על דעת ב"ד... ראייה לכאורה דנחשב זכות לגיירו, שרק בשביל זה יכולין ב"ד לגיירו...
אף שע"י הגרות יעבור כל איסורי התורה, גם ע"ז ושבת ומאכלות אסורות וביאות אסורות, ובלא הגרות הא לא יעבור על האיסורין, דמותרין בני נח מאחר דנשאר בין העכו"ם; והוא משום דעכ"פ מאחר שהוא גר, הרי נעשה בקדושת ישראל ויהיה לו שכר בעוה"ב על מעשיו הטובים שיעשה אף שלא בכונה למצווה, וגם כיון שידע שהוא גר הרי יתכוין גם למצווה, והאיסורין שיעבור הרי יהיה רק בדין שוגג...
אולי יש לדחות [=את הראייה מהרמב"ם] דנימא דאיירי דגירוהו מחמת שהיו חושבין להוציא משם למקום ישראלים קודם שיגדלו... אבל הוא דוחק וצ"ע לדינא.
ונוגע זה במדינתנו, שהרבה מאלה שאין ראויין להוליד בנים, לוקחין תינוק לגדלו כבן כדי לפקח צערם, ובסתם הוא תינוק של נכרים ומטבילין אותו ע"ד ב"ד, אם יכולין ב"ד לגייר תינוק כזה כשאלו שלקחוהו לגדלו כבן אינם שומרי תורה, שא"כ הרי לא יחנכוהו למצות, אם נחשב זה עכ"פ זכיה והוי גרות, או לא נחשב זה כזכות ולא הוי גר. דמרמב"ם זה משמע שהוא גר. וצ"ע לדינא למעשה, אף שמסתבר יותר שהוא זכות".
דבריו ש"דעכ"פ מאחר שהוא גר, הרי נעשה בקדושת ישראל ויהיה לו שכר בעוה"ב על מעשיו הטובים שיעשה אף שלא בכונה למצווה", לכאורה תואמים למה שאמרנו למעלה, שזהו יתרון גדול שיש ליהודי על נכרי, לפי דעת הרמב"ם וסיעתו שכן נח מקבל שכר על קיום שבע מצוותיו רק אם "יקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן".
עוד יש להעיר לגבי דבריו של הדברות משה ש"האיסורין שיעבור הרי יהיה רק בדין שוגג", שלכאורה זהו ג"כ יתרון גדול שיש ליהודי על בן נח, שהרי הרמב"ם כתב (הלכות מלכים י, א) לגבי בני נח: "אם ידע שהוא אשת חבירו ולא ידע שהיא אסורה עליו, אלא עלה על לבו שדבר זה מותר לו, וכן אם הרג והוא לא ידע שאסור להרוג, הרי זה קרוב למזיד ונהרג, ולא תחשב זו להם שגגה מפני שהיה לו ללמוד ולא למד". מה שאינו כן לגבי יהודי, שעדיין יוגדר כשוגג (ועיינו בשם השיח נחום בהמשך).
ובמסורת (משה חלק א יו"ד עמ' שכב אות רנג) כתב:
"... אודות ילדים של משפחה מרוסיה, שאביהם יהודי, והם טוענים שאמם ג"כ יהודיה, אך מחב"ד טענו שהיא נכריה. ועכשיו האם התחילה ללמוד, והסכימה להתגייר ג"כ, האם יש לסמוך על זה לגייר הילדים.
והשיב רבינו שבוודאי יש לגיירם, בפרט מאחר שיש חשש דאולי בין כך הם יהודים, וע"י זה הישיבה שלך יקבלם כתלמידים, ובלי זה יש לחוש שינהגו כיהודים ויהיה גורם להתבוללות וכו'.
ומאחר שאמם מתגיירת ג"כ, יש לקוות שגם אביהם ידריכם בדרך המצות".
גם אצלנו הרי מדובר במי אשר "יש חשש דאולי בין כך הוא יהודי".
אמנם ניתן לטעון שאולי הגר"מ פיינשטיין התיר רק מפני שבספק יהודי חשוב שיתחנך לתורה ומצוות, ורק על ידי הגיור "הישיבה יקבלם כתלמידים, ובלי זה יש לחוש שינהגו כיהודים ויהיה גורם להתבוללות". כאשר בנדון דידן מן הסתם בכל מקרה לא יתחנך לקיום המצוות. אבל מהציטוט הבא נראה לא כך:
שם (מסורת משה חלק א עמ' שכג אות רנד) כתב:
"והרב קלמן ווינטער שאל אם למעשה יש לו לגייר ילד שמשפחה רפורמית אימצה, ומאחר שהם מכירים את ר' קלמן ביקשו שהוא יגיירו. ור' קלמן חושש שאם לא יגיירו, בין כך ינהוג כיהודי ויגרום להתבוללות.
והשיב רבינו הנה אין זה דבר יפה, דאף שהוי ע"ד ב"ד, מ"מ לא ברור איזה זכות הוא לו, ורק אולי עצם קבלת קדושת ישראל הוי זכות.
וחשב רבינו וסיים, למעשה אין לדחותם".
מציטוט זה נראה שהלכה למעשה הורה הגר"מ פיינשטיין שיש לגייר ילד גם כשלא יקבל חינוך לקיום מצוות, לפחות כאשר "בין כך ינהוג כיהודי ויגרום להתבוללות". ברור הדבר שנימוק זה שייך בנדוננו.
גם בחבלים בנעימים (חלק ד יו"ד סוף סימן ל) התבטא, לפחות בתירוץ השני:
"עוד י"ל דאף אם לא יקיים המצוות, הוי זכות שנכנס בברית ישראל.

ובשיח נחום (עמ' 232) כתב:

...ברור שעצם הגירות הוא זכות גדולה, שהרי הוא נכנס תחת כנפי השכינה...
שמה תאמר הלא כנגד מעשה אחד של מצווה אם לא יחנכוהו לתורה ויראת שמיים, הלא מן הסתם יעבור כמה וכמה עבירות
חמורות כקלות בחייבי כריתות ומיתות וכיוצא בזה! זה אינו... כי קלקלתו תקנתו. הלא כבר פירש רבינו הגדול (רמב"ם הל'
ממרים ג, ג) במי שחי "לבין הגויים וגדלוהו הגויים על דתם, שהוא אנוס" והוא פטור מכל העונשין...
נמצא שהגירות היא זכות גדולה ואין שום אפשרות של חובה כלל".

היינו, שלא רק שייחשבו העברות כנעשו בשוגג אלא ממש ככאונס. וראו מה שכתבנו למעלה לגבי דברי הדברות משה לענין
היתרון שיש ליהודי על פני נכרי לגבי העבירות שיעשו.

יש לעיין בדברי היביע אומר (חלק ב אבהע"ז סימן ד אות י):

"זאת תורת העולה שמעיקר ההלכה אפשר לקבל את הבנים ולגירן, בתנאי שהאם מסכימה על זה מרצונה הטוב...
וכ"ז מן הדין, אבל כשרואים הב"ד שיש חשש שהבנים הללו יחללו שבתות וי"ט בגדלם, נכון שלא לגירם.
ואם עברו וקבלום מה שעשו עשוי... ובנותיהם מישראלית כשרות לכהונה בלי פקפוק. והנלע"ד כתבתי".

מדבריו ש"כשרואים הב"ד שיש חשש שהבנים הללו יחללו שבתות וי"ט בגדלם... אם עברו וקבלום מה שעשו עשוי" לכאורה
אנו רואים שלדעתו הגיור נחשב מעיקר הדין כזכות. והואיל ובנדון דידן בכל אופן חייבים מספק במצוות ומה גם שמדובר
בשעת הדחק, ובעיקר בשל המכשול הגדול שאפשר שייגרם אם לא יתגיירו, מסתבר שהיה מתיר אפילו לכתחילה (וראו לקמן
תשובה סא), אף שלא מפורש בדבריו שהם אמורים לא רק ב"חשש" אלא גם כשכמעט ברור הוא שהילדים יחללו שבת ויום
טוב.

ב. הסוברים שגיור זה אינו זכות:

דעת הגרי"א ספקטור (כמובא במטה לוי חלק ב או"ח סימן נה) היא:

"... משא"כ בני"ד דהאב יצא מהכלל והוא כמומר לכל התורה, ע"כ בכה"ג לא מקריא זכות רק חובה".

וכן דעת הגרי"ד סולובייצק (כמובא בנפש הרב עמ' רמה; וראו עוד בגינת אגוז סימן יא ד"ה ועפ"ז):

"ודעת רבנו היתה דלא מיקריא זכות אא"כ בדעתם לחנכו לתורה, דאם ההורים-המאמצים אינם שומרי תורה ומצוות, והקטן
לא יקבל חינוך תורני, מסתמא לא יהיה שומר תורה ומצוות, ואין בזה שום זכות כלל וכלל (שמעתי מהר"י לוקשטיין)".

וכן כתב בשו"ת שרידי אש (ח"ב סימן נו):

"אך יש לעורר על זה מצד אחר, כיון שטעם שמגייירין קטן הוא מצד זכין לאדם שלא בפניו, עי' כתובות י"א, א, ובנידון דידן
אין לו זכות, שהרי בוודאי לא יקיים המצוות בגדלותו, וא"כ מוטב לו להשאר גוי ולא יהי מחוייב במצוות כישראל".

עוד כתב (שם סוף סימן סא):

"והעיקר, שאין בזמננו שום זכות לקטן שגייירו אותו, ובפרט מי שמתגדל בבית הורים שאינם מקיימים תורה ומצוות, והילד
ג"כ לא יקיים את המצוות..."

לא זו בלבד שאין הגירות זכות לו, אלא היא חוב גמור... שהגירות שהיא חובה לו היא בטלה ומבוטלה ואינו גר כלל...
וכן נראה כנטייתו של הגרי"ש ישראלי (משפטי שאול סוף סימן לח):

ולא נשאר לנו אלא לברר את מדת הכנות של הזוג המאמץ, כי זהו שצריך בעיקר לקבוע אם הגירות היא זכות לתינוקת. שאם
תתחנך לעבריינות, אי"ז זכות, כמש"כ גאוני הדור הקודם הגרי"א ספקטור, והגרי"י מפוניבז'... וכ"ה בדעת כהן הנ"ל⁴. (אכן
ע"ע בית יצחק (יו"ד סי' קי' ס"א) שכי' שיש עדיפות להכנס לכלל ישראל אף שיענש)".

וכן כתב במנחת יצחק (חלק ג סימן צט אות ג):

"כיון שכל הטעם שמטבילין אותם ע"ד ב"ד היא משום דזכות היא לו, וזכין לאדם שלא בפניו, כדאיתא (בכתובות יא ע"א),
א"כ היכא דמגדליהם אינם שומרים תו"מ, הרי לא יגדלו אותם ג"כ לתו"מ, מה זכות היא להם, אדרבה חובה היא להם,
שאם ה"י נשאר נכרי ה"י פטור מעונש, ועי' בזה בתשו' בית יצחק (א"ע ח"א סי' כט אות ח)".

הגרי"ש אלישיב כתב בתשובה (הודפסה בקול התורה תש"נ עמ' י-יא, ומשם בקובץ תשובות חלק א עמ' קמז):

"...ציין למ"ש באגרות משה אה"ע ח"ד סי' כ"ו דדעתו ז"ל דאפשר לגיירו אף אם לא יתגדל להיות שומר תו"מ מסתבר שהוא
זכות..."

אכן דבריו ז"ל צ"ע, דהרי קי"ל "בתינוק שנשבה לבין הנכרים וגדל ביניהם ואינו יודע מה הוא ישראל ולא דתם, אם עשה
מלאכה בשבת ואכל חלב ודם וכיו"ב, כשיודע לו שהוא ישראל ומצווה על כל אלו, חייב להביא חטאת על כל עבירה ועבירה –
רמב"ם פ"ב מה' שגגות ה"ו. מבואר דגם דאינו יודע כלל שהוא יהודי, על כל עבירה שעובר אינו בכלל אנוס אלא כדבר שוגג...
נמצא שכל ימי חייו הם מלאים חטא ועון וזקוק לכפרה, ואם ישאר גוי הלא הכל שרי ליה..."

והרחיב הגרי"ש אלישיב יותר בפסקי הדין הרבניים (כרך א עמ' 375–381) ומשם בקובץ תשובות (חלק ב עמ' עג-עו), וכתב

(עמ' 378/ עד):

"והנה בשו"ת מטה לוי חלק שני סימן נ"ה הביא תשובה מהגאון רבי יצחק אלחנן זצ"ל הגאב"ד דקובנה... בני"ד דהאב יצא
מהכלל דהוא כמומר לכל התורה, ע"כ בכה"ג לא מקריא זכות רק חובה.

וכן כתב בשו"ת זרע יצחק סימן ב' להגאון מפוניבז' זצ"ל... ועוד כיון דאנו יודעים דיעבור בודאי על כל איסורין שבתורה
כשיתגדל בבית כזה, א"כ אין זו זכות לו כי אם חובה, וכגון דא לא אמרו זכין לאדם".

וכן כתב בתשובות והנהגות (כרך א סימן תרכב):

"והנה גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין מפני שזכות היא לו, אבל כאן אין זה זכות לילד להיות יהודי בשעה שלא ישמור
מצוות כלל אלא יהיה כהוריו, ואם כן המילה לגירות שמועיל בקטן מטעם זכייה לא שייך בו, דלא הוי עכשיו זכייה לו כלל".
ובמקום אחר (תשובות והנהגות חלק ב סימן תקיב) כתב:

"אמנם יש לפרש שהגירות בגר קטן הוא מדין זכייה, שאין לך זכייה גדולה יותר מלהיות יהודי, וכאן לא טעו שאפילו במצבו
שאינו שומר כל התורה וייענש, הלא כדאי לו להיות יהודי שבסוף יזכה לחיי נצח, וכ"ש שאינו מזיד כשהגדיל אלא רק טועה
בשבת וכתיונוק שנשבה, עיין בשבת (סט ב) בגר שנתגייר בין הנכרים ולעולם לא קיבל שבת ומ"מ מבואר שמועיל...
מיהו ד"ז תלוי במחלוקת קדמונים. דלתוס' סנהדרין הנ"ל שבגדלותו ולא מיחה זהו קבלה, אזי כה"ג לא מיסתבר לאחשובי
קבלה".

אמנם בתוס' כתובות יא. ד"ה לכי, שמבואר דע"י מנהג יהודית הוי קבלה, ובתו"י כי דמחאה היינו ע"י "מנהג גיות" ע"ש,
ולפי"ז בקצת מצוות שמקיים שוב אינו כמנהג גיות.

וע"כ בגר קטן שבית דין כשר קיבלו אותו כזכיה, אין להקל ולומר שלא חל גירותו מעולם כשאינו שומר כל המצוות, כיון שבשעתו לא טעו ודימו באמת שיחנכו אותו ויישאר חרדי, רק שאח"כ התקלקל ומדמה שהוא יהודי טוב וככל היהודים כאן ואין צריך יותר ואינו מוחה, ואדרבה רוצה ביהדות רק אינו יודע ומכיר מהו, וע"כ יש לחשוש שהוא יהודי, ומ"מ אין זה ודאי יהודי...

ולמעשה צריך לבדוק גם בעיקר הגירות, דנראה שצריך בית דין הגון, שדימו אז באמת שזהו זכות וגיירו אותו. אבל אם ידוע מעיקרא שלעולם לא יגדל כשומר תורה ובזדון גיירו אותו, יש לצדד שלעולם לא חל ושאינו זכות כלל אלא חובה במה שנכנס להיות יהודי שמקבל עליו עונשין, ואין כאן מעשה בית דין ולא צריך מחאה כלל, וע"ע בדברינו בח"א סימן תר"י ותרי"א, ובמק"א נבאר עוד בעזהשי"ת".

לכאורה יש כאן סתירה בין התשובות: בתשובה בכרך א כתב: "כאן אין זה זכות לילד להיות יהודי בשעה שלא ישמור מצוות כלל אלא יהיה כהוריו", היינו שלהיות יהודי חילוני אינה זכות ביחס לאפשרות של להשאר נכרי. לעומת זאת בתשובה בכרך ב כתב: "שאפילו במצבו שאינו שומר כל התורה ויענש, הלוא כדאי לו להיות יהודי שבסוף יזכה לחיי נצח, וכ"ש שאינו מזיד כשהגדיל אלא רק טועה בשבת וכתיונוק שנשבה", ומזה משמע שאדרבה מוטב להיות יהודי, אפילו יהודי שעובר עברות, מלהישאר נכרי.

הפנינו שאלה זו לבעל התשובות והנהגות עצמו, דרך נכד שלו, והתשובה שקיבלנו בעל פה דרך הנכד הייתה שלדעת סבו יש צדדים לכאן ולכאן ואי אפשר להכריע.

ועל כן לדעתו לכתחילה אין לגייר ילד כזה על סמך ההנחה שיש בזה זכות (היינו דבריו שבכרך א), אבל בדיעבד אם כן התגייר במצב כזה, אי אפשר להקל ראש בגיור, מפני שאולי כן יש בזה זכות ועל כן אולי הגיור כן תפס. אבל כל זה בתנאי שבית הדין פעלו כראוי, היינו שחשבו שאכן יקיים מצוות. אבל אם בית הדין פעלו שלא כראוי וגיירו למרות שידעו שמן הסתם לא יקיים מצוות, במקרה כזה "אין כאן מעשה בית דין", והגיור בטל (דבריו שבכרך ב).

בפשטות, אם גיורו של נכרי ודאי לא יוגדר כזכות, הרי שה"גירות" לא תחול אפילו בדיעבד. וכן מתבטאים עוד אחרונים: שו"ת דעת כהן שם סימן קמו:

"שכיון שחסרה קבלת המצוות אין זו גירות כלל".

ושם סוף סימן קמח:

"שעיקר היסוד שכי' במכתבי הראשון לכת"ר, שדעת ב"ד היא כקבלת מצוות, היכא דהאב מקבל עליו באמת לגדלו בקיום מצוות, וכשאין הענין כך חסרה קבלת המצוות, לא משמע כן מדהתו"ס דפי' בן סורר, דכתבו דקבלת המצוות נגמרת היא כשגדל ולא מיחה.

ומ"מ בנ"ד, שבדאי בגדלותו ג"כ לא ישים לב לקיום המצוות, כיון שעיקר גידולו וחינוכו הוא בענין פריקת עול של קיום המצוות, הרי יחסר כח הקבלה של המצוות לגמרי, ואין כאן גירות.

אמנם יש לציין שבפשטות, לדעת הגירות בטלה לא מצד היותה חובה אלא מצד חוסר קבלת מצוות שהוא רואה בה". שו"ת מנחת יצחק חלק ג סימן צט אות ה:

"לפי מה שכתבו התוס' (בסנהדרין ס"ח ע"ב בסופו), במה שהעירו דעיקר גרות היא הקבלת עול מצוות, ובקטן ליכא קבלת עול מצוות, ותיצרו, דכיון שגדלו ולא מיחו היינו קבלה עיין שם. וכל זה שייך דוקא אם נהגו מנהג יהדות משהגדילו, דאם לא כן חסר הקבלה, ולא הוי גר, אפילו אם לא מיחה בפירוש, ורק אם מיחה בפירוש, אז אף אם חזר ונהג מנהג יהדות אח"כ לא מהני, דנתבטל הגרות, וצריך עוד הפעם גרות, ואם לא מיחה, חסר רק הקבלה, ואם חזר ונהג מנהג יהדות, שוב הוי קבלה אז, אבל אם לא נהג מנהג יהדות לא בתחילה ולא לבסוף, לא חל הגירות, אף אם לא מיחה בפירוש, משום דל"ה קבלת עול מצוות לשיטת התוס' הנ"ל.

גם לפי זה, הפסול הוא מצד חוסר קבלת מצוות ולא בגלל העדר "זכות".

שרידי אש חלק ב סוף סימן סא:

"וא"כ לא זו בלבד שאין הגירות זכות לו, אלא היא חוב גמור, ואסור לגרום חוב לאדם אף על פי שאינו יהודי. ולא עוד, אלא שהגירות שהיא חובה לו היא בטלה ומבוטלה ואינו גר כלל.

תשובות דור רביעי [גלאזנר] חלק ב סימן צא ד"ה ולפי האמור:

...באופן שישארו בביתו ויתחנכו אצל אבותיו אשר בד' בגדו ואינם שומרים שום מצווה ממצוות ה', עד שאנן סהדי שבניהם יהיו כאבותיו דור עקש ופתלתול, אין לך חוב גדול מזה לגיירו ולא מהני הגרות כלל".

אמנם יש לציין לדבריו של הגרי"ש אלישיב שם בפסקי הדין הרבניים (כרך א עמ' 379) ובקובץ תשובות (חלק ב עמ' עה):

"אולם הגאונים הנ"ל דנו רק אם מותר לגיירו לכתחילה משום שאין זו זכות לו אלא חובה, אבל אם בדיעבד כבר גיירו אותו אין לנו הכרעת דעתם, ואנו אין בדינו להכריע שהגירות לא חלה גם בדיעבד. שאפשר שזה גופא הוי זכות לו שנתחייב בתורה ומצוות ונדבק בזרעו של אברהם אבינו, ועל כל פנים לא יצא מידי ספק גר.

היינו שבדיעבד גם הוא אינו שולל את האפשרות שאולי יש בזה זכות ועל כן הגיור יחול, וכדברי בעל התשובות והנהגות שהובאו לעיל".

ההבנה הפשוטה – וכמדומה שהמקובלת – בדברי הפוסקים שנקטו שגיור כזה אינו זכות היא שחשבון 'שכר ועונש' מטה שלא לראות זכות בגיורו של מי שלא יקיים את רוב המצוות שבהן יתחייב מכוחו של הגיור ואף יעבור עברות שבהיותו גוי לא היה מצווה עליהן. לדרך זו, אלה מהפוסקים שהסתפקו בדבר, הסתפקו אם יש בזכות שבחיי הנצח (כאמור בדברי התשובות והנהגות) שלהם יזכה בסופו של דבר – למרות כל זאת ולאחר שיתן את הדין על העברות או בזכות שבעצם ההידבקות בזרעו של אברהם אבינו וכו' (כדברי הגרי"ש אלישיב) כדי להכריע את החובה האמורה. לדרך זו נדון להלן (סימן סא) אם בנדון דידן יש לומר שיש זכויות נוספות שיכריעו את הכף לכל הדעות.

אפשר להציע גם דרך אחרת, שלפיה שגם הפוסקים שנקטו שגיורו של קטן הצפוי שלא לגדול לשמירת מצוות, אינו מוגדר זכות – ולפחות חלק מפוסקים אלה לא נקטו כך מחמת חשבונות שכר ועונש שלעולם הבא, אלא גם הם יודו – כפי שמפורש בדברי התשובות והנהגות – ש"אין לך זכיה גדולה יותר מלהיות יהודי... שאפילו במצבו שאינו שומר כל התורה ויענש, הלוא כדאי לו להיות יהודי שבסוף יזכה לחיי נצח" וכדברי הגרי"ש אלישיב "שזה גופא זכות...". ואף הם יודו למה שכתבנו לעיל שבמישור של שכר ועונש "אין אתה יודע מתן שכרן של מצוות", וחשבון הזכויות והעונות "אינו לפי מנין הזכויות והעונות אלא לפי גדלן... ואין שוקלין אלא בדעתו של א-ל דעות", ואפילו בלא מצוות הרי "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", ונמצא שהרווח גדול מההפסד.

אלא שלדעתם גרדי 'זכות' ו'חובה' במובנם המשפטי אינם נמדדים על פי התועלת הרחנית והטובה האמיתית של חי העולם הבא, אלא בכלים ומדדים של עולם הזה, שבהם חיובים אינם נחשבים 'זכות' ולכל הפחות צריך כדי להחשיבם 'זכות' רצון ותחושת נוחות של האדם בהם, ובמובן זה אי אפשר להניח שמי שיגדל ויורגל בחיים שאינם של מחויבות למצוות יראה את הגדרתו כמחויב בהן כ'זכות'⁵.

לדרך זו, מי שחובות אלה יוטלו עליו בכל מקרה בעל כורחו⁶ – אף אם יוטלו עליו מספק בלבד – יש כר נרחב לסברא שהגדרתן כחובות ודאיות אינה משנה את מידת הזכות או החובה שבכך, ולכן אם יש סברא לראות את גיורו כזכות מסיבות אחרות – לא תתבטל הגירות ותוכרע זכות זו על ידי החובה שכנגדה, שכן אין חובה כזו אצל אדם כזה. וכך הוא לכאורה מצבו של מי שיהדותו מסופקת בשל הספק בדינו של ילד הנוול מתרומת ביצית או מפונדקאות. וראו להלן.

למעשה, מוסכם שבדרך כלל לכתחילה אין לגייר קטן שהוא נכרי ודאי, אם ידוע הוא שלא יקיים מצוות. אבל נחלקו האחרונים אם מעיקר הדין זה נחשב כזכות או חובה ואם גיור שכזה יחול על כל פנים בדיעבד⁷. וכל זה כשמדובר בנכרי ודאי. אבל במקרה שלנו, שמדובר במי שהוא כבר ספק יהודי כנ"ל, ייתכן שהמצב שונה, כנ"ל. נשוב לדון בזה בעז"ה בתשובה סא.

¹ בגלל הקושי הגדול כאן אולי אפשר להציע שכוונתו היא שהזכות גדולה אבל מכל מקום יש בצידה גם חובה. ונבאר: הרי לפחות לגבי גדול הדבר מוכרח מתוך הגמרא שאמרה לגבינו ש"בהפקרא נחא ליה", ויש לומר שהוא הדין בקטן שלא יורגל במצוות בקטנותו, ואם ירצה לקיימן כשיגדל יהיה מצבו דומה לאותו שאמרו לגבינו "בהפקרא נחא ליה", שהרי כבר הורגל בחיי הפקר אף שהיה זה לאחר גיורו.

לגבי קטן לכאורה עדיין צריך ביאור, שהרי אם כדברי הבית יצחק שאין הזכות ברורה (ולכאורה היינו כנ"ל משום שלמרות האמור בגמרא לגבי קטן, שלגבי זה זכות, היינו כשיש להניח שיורגל במצוות, מה שאין כן זה שלא יורגל בהן), אם כן היאך חל הגיור לפי דברי התוספות שצריך להיות "זכות גמורה"? (אלא אם נאמר שהבין שה"זכות גמורה" שבתוספות אינו בדווקא). כמו כן לא ברור מה שכתב שעל כן יכולים למחות, שאם אין זו זכות – למה צריכים מחאה? ואם זכות היא – מה תועיל מחאתם? ושואל כוונתו שזה עצמו מה שאמרו חז"ל שיכולים למחות, שעל ידי כך הופכת הזכות לזכות גמורה שאין בה צד חובה, כיוון שמשגיגע הילד לכלל חיוב מצוות ולהיותו בר דעת יוכל לבטל את החובה (ולוותר על הזכות) אם ירצה, וחובה שאפשר לבטלה – אינה חובה. ואף שוודאי לא כל עסקה של חובה תוכל להיחשב זכות אם אפשר יהיה למחות ולבטלה, היינו משום שבדבר שעיקרו חובה אין זה 'זכוי', אבל דבר שעיקרו זכות אלא שאינה שלמה וגמורה משום שיש בצידה חובה, אם נוסף להיות עיקרה זכות גם נשמרת ל'זוכה' אפשרות המחאה – הרי זו זכות גמורה שאין בצידה חובה כלל.

² ואמנם הדעת נותנת שגם כשיעשה רק מפני הכרע הדעת ומחמת מידות טובות יהיה לו שכר מסוים, שהרי אמרו חז"ל אף לגבי גויים שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה – עיינו בבא קמא לח ע"ב לגבי בנות לוט. ואף לגבי בעלי חיים אמרו כך – עיינו מכילתא דרבי ישמעאל פרשת משפטים (מסכתא דכספא פרשה כ), וכמובא ברש"י שמות כב, ל; תנחומא (בובר) נח סימן יא. וכן הזכירו שכר שקיבלו אפילו רשעים גמורים על מצוות קלות או הנהגות טובות שעשו מדעתם – עיינו שיר השירים רבה פרשה ג ותנחומא כי תשא סימן ה לגבי מרוודך בלאדן, שבשכר שלוש פסיעות שפסע לכבוד הקב"ה זכה לשלושה דורות של מלכים. וכל שכן שלא יעלה על הדעת ששופט כל הארץ יקפח למשל את שכרם של נוצרים שמסרו נפשם להצלת יהודים בשואה, אף שאינם שומרי שבע מצוות בני נח כהלכתן, וודאי שלא מחמת שציווה הקב"ה בתורה וכו'. וכן יש להוכיח שיש שכר אף לגויים כשעושים מעשה טוב מדעתם את שלא נצטוו, אך עושים אותו מתוך כוונה טובה לטובת ישראל ולשם שמיים, מדברי הגמרא בעבודה זרה (ב ע"ב), שלעתיד לבוא יבקשו האומות שכר על מה שעשו בעולם "בשביל ישראל" ולא יידחו אלא משום שטענתם שקרית ובאמת עשו הכול לצורך עצמם.

ויש לומר שדברי הרמב"ם שאין שכר לעושה מדעתו אמורים רק במי שקיים שבע מצוות, שהן הנהגות אנושיות בסיסיות, ותו לא, והוא הדין לענין העושה מה שלא הצטווה בו ושלא מחמת האמונה בקב"ה ובתורה ובלי שתהיה בכך מידה טובה או כוונה טובה ותועלת לישראל וכו'. אבל העושה מעבר לחובתו ומיטיב לעולם ולישראל או מכבד שם שמיים – ודאי שראוי לשכר אף אם עשה כן מדעתו. אבל עדיין ברור מהאמור שגם כשיש לגוי זכות לשכר – משמעות המצווה שעושה יהודי וגודל שכרה נעלים יותר משל גוי, וממילא היותו יהודי היא זכות.

³ עיינו לקמן תשובה סה לגבי דברי החתם סופר.

⁴ צ"ע במה שמביא את דברי הדעת כהן (והכוונה היא לסימן קמז, כמבואר שם במשפטי שאול לפני כן), שהרי הדעת כהן שם אינו מתייחס לשאלה אם יש כאן זכות, אלא רק לדרישת קבלת מצוות בקטן, שכל הנראה אינו עתיד לקיים מצוות. וזה לשונו: "אמנם כ"ז הוא רק אם הוא באופן כזה, שאנו יודעין שבגדלותו יקיים את המצוות, דבאמת הלא קבלת המצוות היא עיקר של הגירות, שהרי היא מעכבת..."

ודאי צריך עכ"פ שאביו או אמו, או שניהם יחד, ימסרו אותו על דעת קבלת המצוות. אבל בענין שהדבר מתברר, שאין דעתם כלל לקיים ולהזהר מאיסורי תורה, מאי מהני מה שהם מוסרים אותו לגירות ע"ד ב"ד? דפשיטא דלא עדיפא מסירתם מאילו מסר אי"ע לגירות במילה וטבילה, שכיון שחסרה קבלת המצוות אין זו גירות כלל, וה"נ כן מדין ק"ר".

לפי דבריו אלה של הדעת כהן, לכאורה ברור הוא שגם אם היינו מגדירים גיור כזה כזכות, מכל מקום אינו מועיל, הואיל וחסר בו המרכיב הבסיסי של קבלת מצוות. [ויש לעיין איך לדעתו מעניקים לגיור זה את קבלת המצוות הנדרשת. האם בית הדין מקבלים את המצוות עבורו, אבל מסוגלים לעשות כך רק כאשר הסיכויים הם שיגדל שומר תורה ומצוות? וצ"ע.] שמא ניתן להציע שהסיבה שמרן הגר"ש ישראלי הבין שדברי הרא"ה בדעת כהן שייכים לסוגיית 'זכות' או 'חובה' היא משום שאת טענתו של הרא"ה שחסרה קבלת המצוות היה אפשר לכאורה לדחות ולומר שכיוון שבית הדין הוא המגייר את הקטן, קבלת המצוות כפויה עליו וחלה אף אם הוא עצמו אינו מקבל אותן עליו (כשיגדל או עתה על ידי הוריו). אלא שכיוון שכוחו של בית הדין לגייר את הקטן מבוסס על סברת 'זכות היא לוי', אם כן אי אפשר לומר שהקבלה היא כפויה, שאם כן חובה היא ולא זכות, ועל כורחנו לומר שנחשב כמקבל מרצון. וכלפי זה ביאר הדעת כהן שאם אין רצון של ההורים המוסרים את בנם לגיור, אין כאן קבלה מרצון. אלא שמכל מקום הדבר דחוק בלשונו של מרן הגר"ש ישראלי. ועוד שהרי לפי ביאור זה, במידת מה, העיקר חסר מן הספר. ברם יש לעיין מה בדיוק היא מסקנתו של הדעת כהן, על פי דבריו בתשובה הבאה שם (סימן קמח):

"והאמת אגיד לכת"ר, שעיקר היסוד שכי' במכתבי הראשון לכת"ר, שדעת ב"ד הויה כקבלת מצות, היכא דהאב מקבל עליו באמת לגדלו בקיום מצות, וכשאין הענין כך חסרה קבלת המצות, לא משמע כן מדהתו"ס דפי' בן סורר, דכתבו דקבלת המצות נגמרת היא כשגדל ולא מיחה. ומכל מקום בני"ד, שבודאי בגדלותו ג"כ לא ישים לב לקיום המצות, כיון שעיקר גידולו וחינוכו הוא בענין פריקת עול של קיום המצות, הרי יחסר כח הקבלה של המצות לגמרי ואין כאן גירות.

וילה"א בזה הרבה עפ"י שנראה מתוסי' חולין די' ד"ה כותים, דהיכא דלא נתגיירו ברצון טוב כ"א מפחד, כגרי אריות, והגירות לא הי' לגמרי, דהיינו שלא הי' קבלת מצות כראוי, ל"ה גרים כלל, והי"נ כיון דהתינוק אין לו דעת לומר שנתגייר מאהבה, ולא עדיף מגירי אריות, וגרע מינייהו דאין כאן רצון שלו כלל, וכשיתגדל עוד לא יקבל עליו המצות לפי האומד, א"כ ל"ה גירות כלל. ועכ"פ טוב להתרחק מכיו"ב וכמש"כ."

על כל פנים, האחרונים הרבים האחרים שדנו אם יש להגדיר גיור קטן במשפחה שאינה שומרת תורה ומצוות כזכות או כחובה לא הזכירו שביין כה חסר הבסיס של קבלת מצוות. מזה נראה שלדעתם אין חיסרון זה מעכב מצד עצמו. וגם בדברי הדעת כהן עצמם יש לעיין, כי לכאורה לשונו "ועכ"פ טוב להתרחק מכיו"ב" מראה שגם הוא עצמו הסתפק בדבר.

⁵ לדרך זו גם לשון כמו "מוטב להישאר גוי", כמו שנקט השרידי אש, אינה מתפרשת דווקא כקביעה מוחלטת שמצד האמת מוטב היה לו להישאר גוי, אלא שבכלים ומדדים משפטיים שבהם נמדדות זכויות וחובות בעולם הזה הטלת חובות על אדם נחשבת 'חובה' אלא אם ברור שהאדם מרוצה ממנה. לכן אצל אדם שאינו מרוצה מחובות אלה (אף שאולי כלל אינו חש שזו 'חובה', שכן אינו מרגיש עצמו מחויב בה כלל והרי הוא אדיש אליה) – רואים אנו את הדבר מבחינת האדם כחובה במובנה המשפטי ואומרים שמבחינתו מוטב לו להישאר גוי, היינו כיוון שמצד האמת אכן הוטל עליו חובות בגיור והוא מעדיף היה להישאר ללא חובות שאינו חפץ לקיימן (ולכן הוסיף השרידי אש על דבריו "מוטב לו להישאר גוי", ופירשם "ולא יהיה מחוייב במצוות").

⁶ מן הדין, אף אם הוא עצמו לא יכיר בהן. בדרך כלל מי שלא חונק לשמירת תורה ומצוות אינו מכיר בחיובו במצוות, ואינו רואה עצמו כמחויב בהן כלל, ולמרות זאת לסברת פוסקים אלה אין גיורו 'זכות' כיוון שאם יחול הגיורף תהיה האמת שהוא מחויב במצוות, וחובה כזו אינה נוחה לו.

⁷ יש לציין כאן לדברי הר"ן בגטין (לו ע"א; יט ע"ב באלפס):

"ומסתברא דמאי דאמרינן מזכהו בשדהו כל שהוא...

ומכאן נ"ל דמאי דקיי"ל (שם יא ע"ב) זכין לאדם שלא בפניו, כל שהדבר בעצמו זכות, אף על פי שנמשך ממנו חוב שהוא יתר על הזכות, זכה וקנה. דהא הכא כשמזכהו קרקע כל שהוא, מתחייב הוא בכך שאין שביעית משמטת חובו, ואפ"ה אמרינן דמהניי". ואולי כך יש להציע בגמרא בכתובות יא ע"א:

"אמר רב הונא: גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין. מאי קמ"ל? דזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו, תנינא...

מהו דתימא עובד כוכבים בהפקיירא ניחא ליה, דהא קיימא לן דעבד ודאי בהפקיירא ניחא ליה, קמ"ל דהני מילי גדול, דטעם טעם דאיסורא, אבל קטן, זכות הוא לו".

היינו שגם אם לכשיגדיל ייחשב לו הגיור כחובה, מכל מקום עכשיו בשעת הגיור, שעדיין לא טעם טעם איסור, הדבר הוא רק זכות, והחוב רק "נמשך ממנו" לאחר זמן.

אבל גם אם נבין שהחובה של העונש שהגר יקבל אם יגדל כיהודי חילוני היא יותר גדולה מהזכות להיות יהודי, יש לשאול שמא ניתן להגדיר את הגיור כמצב שהוא "בעצמו זכות" רק ש"נמשך ממנו חוב שהוא יותר על הזכות". היינו, שעכשיו בשעת הגיור הוא מקבל את הזכות להיות יהודי, ורק יימשך ממנו, אם יגדיל ויעבור עברות, עונש לאחר מותו.

אלא שיש לדון מה בדיוק היא ה"זכות" להיות יהודי:

בבית יצחק הנ"ל (יו"ד חלק ב סימן ק אות יא) התבטא: "עדיף ליה ליכנס לכלל ישראל אף שיענש, דכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב". ובדברות משה שם (שבת, תשל"א, הערה יא עמ' תקס) כתב: "דעכ"פ מאחר שהוא גר, הרי נעשה בקדושת ישראל ויהיה לו שכר בעוה"ב על מעשיו הטובים שיעשה אף שלא בכונה למצווה". אם הזכות העיקרית גם היא נובעת רק מהשכר שיקבל לאחר מותו, לכאורה אין לומר שיש זכות מיידיית אלא שתימשך ממנו חובה אחר כך.

ויש לדון בדברי הגר"י"ש אלישיב שהובאו לעיל, שכתב: "שאפשר שזה גופא הוי זכות לו שנתחייב בתורה ומצוות ונדבק בזרעו של אברהם אבינו". מזה מתרשמים שכן יש לראות את הזכות בגיור כמיידיית כבר משעת כניסתו תחת כנפי השכינה. ויש לדון שמא גם דברי הדברות משה מכוונים לכך, שכן הדברות משה אמנם הדגיש בדבריו את השכר שלעולם הבא אך הזכיר גם את עצם הכנסתו ל"קדושת ישראל" – מעין דברי הגר"י"ש אלישיב "נדבק בזרעו של אברהם".

ואפשר שמה שכתבו פוסקים אלה בדבר השכר לעולם הבא הוא לומר שנוסף לכך – גם לענין החובה העתידית – יש כנגדה זכות גדולה ממנה (ואפשר שהצורך לומר כך הוא גם כדי להגדיר זכות זו כ'זכות גמורה', בעוד זכות 'שנמשך ממנה חוב שהוא יתר על הזכות' על כל פנים אינה 'זכות גמורה').

לכאורה רואים ששאלת הזכות או החובה הנוכחית מתגברת על שאלת הזכות או החובה שלעתיד מדברי הגמרא הנ"ל, "קמ"ל דהני מילי גדול, דטעם טעם דאיסורא". בפשטות מדובר בנכרי אשר לאחר גיורו היה מקיים מצוות (ואשר דווקא בגלל זה, אם "בהפקיירא ניחא ליה" לא ירצה להתגייר מפני שזה מגביל את הנאותיו בעולם הזה). במקרה כזה נראה פשוט שלכל הדעות יקבל יותר שכר לאחר פטירתו אם ייהפך ליהודי מאשר אם יישאר נכרי, ולמרות זאת הגמרא קובעת שחובה סובייקטיבית נוכחית כגון "בהפקיירא ניחא ליה" מתגברת על הזכות הגדולה של השכר שהיה מקבל לאחר מותו.

עוד נציין שהר"ן שם עצמו כתב:

"אלא שאפשר לדחות ולומר שאף זה מקולי פרוזבול.

היינו שאפשר לומר, לפי דחייה זו, שבדרך כלל מצב כזה לא יוגדר כזכות אלא כחובה, ורק בפרוזבול חז"ל הקילו".

וכן לכאורה רואים ברא"ש שם בגיטין (סימן טו), שכתב:

"והקילו בפרוזבול אף על גב דחוב הוא לו".

וכן כתב הרא"ש בפירושו למשנה בשביעית (י, ו):

"מזכהו המלוה ללוה בכל שהו, ואפילו קלח של כרוב ומזכהו ע"י אחר, אף על גב דחוב הוא לו, תקנת חכמים היא דכל דהוא כותבין פרוזבול".

[וכן ראו בתשובת רא"ש (כלל קח סימן ז):

"... היכי מצי מזכה דבר שהוא חובתו, כי יותר חפץ ראובן שלא יהיה לו גאקיש"י בשעת ההלואה..."]

וכן נראה כנטייתו של המאירי בגיטין שם: "לא היה ללוה ולא לערב ולא לבעל חובו של אחד מהם, הרי המלוה מזכה לו כל שהוא בשדהו. והסכימו בה הגאונים אפ"י שלא בפניו. ואף על פי שחוב הוא לו, מכל מקום זכות הוא אלא שחובה מתגלגלת על ידו. אלא שאני חוכך בה אם זכות כזה נעשה שלא בפניו, אלא שאיפשר שהתקנה כך היתה והפקר בית דין הפקר; או שמא זכות הוא לו שלא יהו נמנעים מלהלוותו".
וראו עוד בדברי האור שמח (הלכות גירושין ה, יח) ובמיוחד בדברי השדי חמד (מערכת זיין כלל כב) בענין זכות עכשווית שתימשך ממנו אחר כן חובה.
ומכל מקום אף אם אין מסוגיית פרוזבול הוכחה שנדון דידן בהכרח ייחשב אוטומטית 'זכות', גם אין משם הוכחה להפך; אלא שוב יהיה תלוי בשאלה אם לאחר שיקול של החובות עם הזכויות נגדיר את הגיור כזכות מספקת כדי לאפשרו.
מצד שני, כיוון שבנדון דידן על כל פנים יש לומר שהחובה העתידי אינה גדולה מן הזכות העכשווית, ועוד שגם בעתיד יש גם זכות גדולה מן החובה, וכנ"ל.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ

יועצים מדעיים:
הרב פרוי אברהם שטינברג
הרב פרוי דרור פיקסלר
הרב פרוי נתן קלר

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר

[ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org](mailto:info@eretzhemdah.org)

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל:				
שמואל בן ברוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	חנה בת אוריה	טל שאול בן יפה	ניר יצחק רפאל בן יפה
דוד בן רחל	רות צפורה בת חנה	נטע בת מלכה	הילל בן תמר שפרה	ירחמיאל בן זלאטה רבקה
מאירה בת אסתר	הילה צפנת בת שרה טובה	שלומית בת לאה	רבקה בת שרה בלה	חוה רָאנְלָה בת פִּיילָא
שלמה בן שלומית	עובדיה בן אסתר מלכה	נעם בן שלומית	עודד בן חיה	חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה
ר' יצחק בן ברינדל גיטה	משה בן רחל	יאיר ידידיה בן מיכל בינה	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	

לע"נ סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלב"ע כ"ד בחשוון תשע"ח	לע"נ חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלב"ע ז' בתשרי תשע"ה	לע"נ גב' לורין הופמן ז"ל	לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לע"נ שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלב"ע סיון תשע"ט
--	--	--------------------------------	---	--

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הייך

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה".
הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פיסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

